

stoluje celou řadu významných a důležitých otázek a napomáhá tak dalšímu posunu vědeckého poznání. V. A. Medvedev svou knihou významným způsobem přispívá ke zkoumání problematiky formování společenského vědomí v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Jiří Honcák

O. N. Janickij: Ekologija goroda. Zarubežnyje meždisciplinarnyje koncepciji
Moskva, Nauka 1984, 240 s.

Monografie o ekologii města (se zvláštním zaměřením na analýzu a kritiku zahranických interdisciplinárních teorií) jednoho z předních sovětských teoretiků O. N. Janického je volným, samostatným pokračováním jeho bezprostředně předcházející práce o souvislostech urbanizace a sociálních protikladů kapitalismu, kde se orientoval především na kritiku americké buržoazní sociologie. (1) Monografie však navazuje více či méně i na řadu dalších jeho publikací a statí orientovaných z pozice marxisticko-leninských společenských věd na teorii a metodologii zkoumání vzájemných vztahů člověka a biosféry a zejména zkoumání urbanizačních procesů a jejich různých souvislostí.

O. N. Janickij, vedoucí odboru mezinárodních srovnání Ústavu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR, se v současné době významně podílí na mezinárodním, mezivládním programu UNESCO „Člověk a biosféra“, známým pod zkratkou MAB (Man and Biosphere) — koordinuje všechna zkoumání realizovaná národními komitáty jednotlivých socialistických zemí v rámci tzv. projektu č. 13 („Vnímání kvality prostředí“). (2) Na výsledky činnosti pracovních skupin MAB se Janickij v monografii několikrát odvolává a vychází z nich, analyzuje některé závěry, k nimž se v rámci zkoumání MAB dospělo, především pokud jde o otázku interdisciplinarity zkoumání životního prostředí a integrace společenských a přírodních věd. Současně je třeba konstatovat, že sama monografie je významným příspěvkem k řešení těchto problémů, a tedy i přínosem pro celou činnost MAB.

Velký význam tématu monografie, tj. interdisciplinárního zkoumání města, vyplývá nejen z aktuálnosti všestranného zkoumání města jako společensko-historického fenoménu, jehož role v životě společnosti se v současné době stále zvětšuje, ale také z naléhavosti řešení problematiky co nejefektivnější vzájemné spolupráce přírodních, technických a společenských věd při řešení všech závažných problémů současnosti. Město zde vlastně představuje jednu z velkých oblastí, jejíž rozvoj již sám o sobě si interdisciplinární přístup vynucuje, a zároveň jednu z oblastí, kde se tato spolupráce již relativně značně rozvinula.

Při posuzování dané problematiky Janickij vychází z toho, že „optimalizace fungování a rozvoje integrovaného městského celku je komplexním interdisciplinárním úkolem“ (s. 6). Velká pozornost je proto v celé práci věnována mechanismům vzájemného interdisciplinárního působení, jeho vnitřním i vnějším stimulům. „Proces spolupráce věd má pulsující „uzlový“ charakter. Momenty nejintenzivnějších interdisciplinárních kontaktů a vzájemného pronikání jsou nahrazovány obdobími diferenciací a vnitřní činností zaměřené na osvojování si výsledků těchto kontaktů“ (s. 10).

Sama monografie je rozdělena do sedmi kapitol (kromě toho obsahuje úvod a závěr).

První kapitola *Z historie ekologických koncepcí města* analyzuje pojetí města v pracích představitelů tzv. chicagské sociologické (ekologické) školy, na něž navazuje výklad technokratických modelů městské dynamiky. Z hlediska současných společenských věd zabývajících se životním prostředím a konkrétně městem je městská ekologie chicagské školy o to důležitější, že vlastně tvoří východisko při rozpracovávání teorií současné buržoazní sociální ekologie. Janickij se zde soustřeďuje zejména na biologizační koncepci R. E. Parka, který je mimo jiné autorem termínu „lidská ekologie“ („ekologie člověka“), a na „čistě sociologickou“, monodisciplinární koncepci městského života L. Wirtha, který klade důraz na chápání urbanismu jako způsobu života. Na neudržitelnost teorií chicagské školy poukazovali již v padesátých letech někteří buržoazní teoretici (např. O. Duncan a L. Schreier), kteří se snažili

(1) O. N. Janickij: *Urbanizacija i socialnyje protivorečija kapitalizma. Kritika amerikanskaj buržoaznoj sociologii*. Moskva, Nauka 1975.

(2) Vedoucím československé pracovní skupiny projektu č. 13 je Přemysl Maydl, ředitel Evropského střediska pro volný čas a výchovu.

o pojetí určitého „ekologického komplexu“, vztahujícího se k souhrnu vzájemně spjatých znaků (volba těchto znaků však nebyla dostatečně zdůvodněna).

Při kritice „klasického“ ekologického přístupu v západní sociologii města (dvacátá až padesátá léta) však není možné, jak zdůrazňuje Janickij, zapomínat na to, že se zde již tehdy prosazovaly tendence k interdisciplinárnosti (ovšem redukcionisticky pojeté). Jednak byly široce využívány pojmy a metody přírodních věd, jednak byl daný přístup „svěráznou laboratoří, kde se rozpracovávaly prvky teorie systémů, ověřovaly se některé její základní pojmy“ (s. 12).

Ve druhé kapitole, *Město a globální problémy*, se autor soustřeďuje na širší souvislosti procesu urbanizace, zejména ve spojení se současnou demografickou situací a problematikou životního prostředí. Pokud jde o demografické problémy, poukazuje na to, že jejich vzrůstající význam se odrazil i v současných koncepcích „problémově orientované“ městské politiky v kapitalistických státech, kde se vedle starých, tradičních prvků objevují i nové přístupy, jako například chápání nemožnosti uzavřít obyvatelstvo do jeho stagnujících venkovských oblastí a požadavek umožnit migraci ze stagnujících venkovských oblastí do měst, což povede ke „konkurenci“ migrantů a dosavadních obyvatel měst ve všech sférách života. Ve svém důsledku se to rovná přiznání, že třídní boj je silou formující ekologii města. Nové je i pojetí rovnocennosti města a venkova jako dvou prvků celkového systému životního prostředí. „Životní prostředí v současném světě bezprostředně ovlivňuje rozvoj všech lidských kvalit — zdraví a prodloužení života, fyzického a duševního života, životního způsobu i kulturních hodnot. Městské prostředí tyto vlivy zostřuje a urychluje jejich působení“ (s. 65), konstatuje v této souvislosti autor.

Tato kapitola dále přináší závažné podněty pro posuzování charakteru vědeckého zkoumání. Janickij upozorňuje, že epocha jakéhosi „monopolu“ sociologie na zkoumání ekologie města v současné době skončila: o svá práva se naléhavě hlásí biologové, kteří nejen disponují konkrétními údaji o životně důležitých procesech v městském prostředí, ale především — díky hnutí „alarmismu“, které vyvolali právě oni — podporou širokých vrstev městského obyvatelstva. V sedmdesátých letech tak nastal přelom v myšlení představitelů sociální ekologie, který vyvrcholil tím, že „přírodovědcům bylo nabídnuto, aby vytvořili novou disciplínu“ (s. 65). Pro současné období je typická snaha „sociologicky a sociálně psychologicky konceptualizovat“ přírodní biologické faktory a procesy v městském prostředí a spojit je s jejich sociálně ekonomickými parametry na všech úrovních teoretického myšlení.

Třetí a čtvrtá kapitola představují, dalo by se říci, jádro celé práce z hlediska jejího zaměření: jsou věnovány otázkám interdisciplinární spolupráce v ekologické problematice.

Ve třetí kapitole, *Metodologické základy současných interdisciplinárních zkoumání*, jsou charakterizovány různé typy přístupů k dané problematice: historický, problémový, objektivě a subjektivě orientovaný přístup. Z hlediska rozvoje integrovaného ekologického zkoumání je na prvním místě objektivě orientovaný přístup, který studuje biologické i sociální systémy „jako takové“; pod vlivem stále intenzivnějšího působení člověka (společnosti) na přírodu se teprve později vytvořil subjektivě orientovaný přístup, který soustředil pozornost na sociálně významné změny celkového životního prostředí, na biologicky významné změny sociálního prostředí a svým způsobem vyústil v požadavek regulování vzájemného působení společnosti a přírody. Nyní, podotýká Janickij, je třeba se opět vrátit ke zkoumaným objektům, ale „vrátit se z pozice znalostí o těchto vzájemných změnách a cílech této regulace“ (s. 108). Integrovaný ekologický přístup musí současně být „mnohoúrovňový, sjednocující prostorově časovou, sociálně funkcionální a historickou analýzu“ (s. 110).

V této souvislosti je zajímavá a podnětná myšlenka o změně „vůdce interdisciplinární syntézy“: je to „vzděláním historik, způsobem myšlení filozof a z hlediska cíle a charakteru činnosti globální politik. Zná lokální problémy, ale vidí je prizmatem globálních zákonitostí.“ (s. 112). V rámci interdisciplinární spolupráce věd dnes již není hlavním hledáním vazeb, společných momentů ve vzájemném působení jednotlivých disciplín, ale „snaha o tvorbu a zachycení smyslu integrovaných syntetizujících pojetí“ (s. 115). Tyto úvahy uzavírá Janickij konstatováním, že „evoluce pojmového aparátu ekologického přístupu postupuje od syntézy přes techniky, dále přes „humanitu“, tj. sociálně ekonomické vědy a nakonec přes filozofii“ (s. 115).

Čtvrtá kapitola, *Interdisciplinární proces a sociologie města*, je věnována výlučně sociologii a jejímu místu v interdisciplinárním ekologickém zkoumání. Janickij spojuje moment vzniku nutnosti vtažení společenských věd do ekologického zkoumání s poznáním role antropogenního působení na biosféru a s nevyhnutelností ekologicky orientované činnosti, přičemž podotýká, že zprvu byla společenským vědám (zejména

sociologii a sociální psychologii) přiznána pouze úloha „spojovatele s vnějším světem“, tj. interpretátora výsledků získaných během přírodovědných zkoumání a činitele „adaptujícího“ tyto poznatky do procesu přijímání rozhodnutí. Zapojení společenských věd ve větší míře do interdisciplinárního zkoumání posuzovali ekologové jako obrat od koncepce „člověk mimo přírodu“ ke koncepci „člověk uvnitř přírody“. Zásadním metodologickým principem účinné spolupráce přírodních a společenských věd je, podle autora, vzájemná interpretace dat v rámci konceptuálního schématu, který je považován za obecně platný (důraz se klade mimo jiné na smysl sociální interpretace ekologických poznatků). Základní otázkou, která se váže na možnost této spolupráce a která je dodnes diskutovaným problémem, je otázka, zda společenské vědy mohou pretendovat na účast v ekologických výzkumech jako rovnocenní partneři přírodních věd. Podle autora tomuto postavení společenských věd v rámci nemarxistického zkoumání doposud bránily především dvě okolnosti: neexistence adekvátní koncepce vzájemného působení společnosti a přírody v nemarxistické sociální filozofii a existence velkého množství i zásadně odlišných světónázorových a teoreticko-metodologických přístupů různých společenskovědních disciplín.

V souvislosti s buržoazní sociologií je analyzováno tzv. nové „environmentální paradigma“, které je vytvářeno s cílem překonání antropocentrismu, zakládajícího se na paradigmatu „lidské výjimečnosti“. Velmi významné a podnětné jsou závěry, pokud jde o pojetí „sociologie životního prostředí“, „environmentální sociologie“. Janickij konstatuje, že její vznik byl stimulován takovými ekologickými problémy, jako například znečištěním životního prostředí a nedostatkem surovinových a energetických zdrojů, že však tyto fakty jsou pouze stimulem vzniku a rozvoje disciplíny a nikoli jejím předmětem. Za předmět pak označuje „veškerý souhrn sociálních procesů a přeměn, spjatých se změnami v materiálních předpokladech společenského života, v materiálním prostředí bytí člověka, které jsou vyvolány sociálním působením na přírodní prostředí, biosféru“ (str. 149). V tomto smyslu environmentální sociologie, jejímiž charakteristickými znaky jsou tendence k interdisciplinárnosti na jedné straně a nemožnost vyvíjet se bez vazby na obecnou sociologickou teorii na druhé straně, již není sociologií v klasickém (západním) slova smyslu. Janickij zdůrazňuje, že „vychází stejnou měrou z přírodovědných a historických faktů a interpretuje ekonomické procesy a technické přeměny a vytváří politické prognózy“ (s. 150).

Pátá kapitola, *Urbanizace a město*, je orientována na rozbor urbanizačního procesu z hlediska srovnání přístupů různých vědních disciplín. V subkapitole pojednávající o přístupu urbanistů a architektů se autor zaměřuje především na pojetí „arkologie“ (neologismus vzniklý ze spojení slov „architektura“ a „ekologie“) amerického architekta P. Soleriho, jehož teorii srovnává zejména s koncepcí ekistiky K. Doxiadis. Při analýze a kritice arkologie vychází Janickij ze všech tří hlavních principů tohoto pojetí: obecná evolucionistická pozice; miniaturizace všech forem živého jako podmínka jejich zachování; koordinace (soulad) jako ekologický faktor. Pokud jde o historii, ukazuje Janickij, že vycházejí většinou z předpokladu, že skutečná historie urbanizace vlastně ještě neexistuje, a proto začínají zkoumáním funkcionálně-morfologického a historického přístupu k městu (autor jmenovitě analyzuje zejména koncepci L. Mumforda).

Šestá kapitola, *Městský ekosystém a člověk*, se zabývá dvěma okruhy problémů: otázkou, zda je město ekosystémem a jaký je jeho charakter a dále otázkou, jaké je postavení člověka, jaký je jeho životní způsob v tomto ekosystému. Úvahy o těchto problémech Janickij dokumentuje mimo jiné na výsledcích zkoumání „metabolismu městského ekosystému“ Hong-Kongu, který realizovali australští teoretici v rámci programu MAB. I zde jsou obsažena velmi důležitá stanoviska k problému interdisciplinárnosti. Za obecně platný považuje Janickij názor, že interdisciplinární spolupráce je neefektivnější na úrovni dosažení bezprostředního a systematického dialogu o společném objektu zkoumání, kde se překonávají interdisciplinární bariéry v ovzduší vzájemného porozumění a pochopení, respektování mezi představiteli jednotlivých vědních disciplín. Zde autor připomíná velký význam interdisciplinarity pro praxi – konstatuje, že „specialista na problémy města“ musí v první řadě nikoli čerpat z omezených znalostí jednoho oboru, ale především musí „znát město“, což nutně předpokládá „hluboké pohroužení do reality a současně umění pohlédnout na ně z venku, umění odpovědně si „zahrát“ na každého účastníka městského dramatu i na „objekt“, tj. město jako celek“ (s. 193).

Doplňkem této kapitoly je rozbor hlavních nemarxistických ekologických teorií, a to: historicko-evolučního přístupu, jehož jádrem je pojetí ekologických či environ-

mentálních potřeb, a funkcionálního přístupu, odvíjejícího se od pojetí adaptace a „filtrů“.

Sedmá kapitola, *Sociální ekologie ve světle marxisticko-leninské metodologie*, určitým způsobem završuje marxisticko-leninskou kritiku nemarxistických koncepcí výkladem hlavních bodů přístupu a pojmání ekologické problematiky města z hlediska marxisticko-leninské teorie a metodologie. Janickij zde objasňuje základní metodologické principy obsažené v díle K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina, které mají svou obecnou platnost pro zkoumání procesu urbanizace a života města; pozornost je věnována rovněž těm dílům klasiků marxismu-leninismu, která se problémy městského života bezprostředně zabývají. Značný dosah zde má mimo jiné myšlenka, že městská ekologie v kapitalistické společnosti „musí být v rámci Marxovy metodologie posuzována současně jako výsledek působení kapitalistického výrobního způsobu i předpoklad jeho dalšího rozvoje“ (s. 220). Závěrem Janickij vymezuje tři základní etapy vývoje vzájemných vztahů mezi městem a přírodou v podmínkách dané epochy. První etapa se vyznačuje prohlubujícím se nesouladem mezi oběma stranami daného vztahu; druhou etapu charakterizuje skutečnost, že městu chybí celostní přírodní prostředí, které současně intenzívně potřebuje. Za třetí, hypotetickou etapu, jejíž dosažení je v podmínkách kapitalistické společnosti vyloučeno, Janickij označuje „organickou syntézu města a přírody“, přičemž tato „organická jednota sociálního a přírodního v životě člověka předpokládá kvalitativně jinou úroveň všeobecnosti sociálního života, univerzálnost jeho cílů a všestrannost rozvoje“ (s. 234).

Cíle, které si Janickij v souvislosti s danou monografií klade, by bylo možno vymezit takto (zároveň tyto cíle rámcově charakterizují obsah práce). Jde o to:

1. analyzovat a z pozice marxismu-leninismu provést kritiku nemarxistických sociálně ekologických koncepcí z hlediska jejich pojetí města;
2. sledovat v těchto teoriích především interdisciplinárnost v jejich různých formách a určení;
3. upozornit na některé pozitivní metodologické přístupy a teoretické představy nemarxistických badatelů, které mohou být impulsem i přínosem (po jejich marxisticko-leninském přehodnocení) k jejich rozpracování vzhledem k podmínkám socialistické společnosti.

Lze říci, že jestliže souhrnným cílem autora bylo „vytvořit mnohodimenzionální obraz interdisciplinárního procesu, ukázat jeho metodologické problémy a upozornit na dosažené teoretické hranice a praktické výsledky“ (s. 10), podařilo se mu tohoto cíle plně dosáhnout. Monografie je logicky uspořádaným, komplexním celkem, v němž je z každého posuzovaného problému jasně patrná fundovanost a vysoká vyzrálост autorova myšlení.

Monografie O. N. Janického je významným příspěvkem jak pro oblast zkoumání města z různých hledisek, tak pro teorii rozvoje současné vědy. Závažné nové myšlenky obsažené v dané práci by se měly stát podnětem k zamyšlení řady přírodovědných a společenskovědních teoretiků, i když monografie je určena především sociologům, ekologům a specialistům v oblasti interdisciplinárního výzkumu.

Petr Duffek